

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ

О. В. ВАРГАТА
Ю. Ю. МІХАЛЕЦЬ

Проблема агресивності є однією з найбільш актуальних проблем у сучасній психології. Криза соціальної системи, зростання екологічної та економічної нестабільності, зміни у політичній ситуації все це відбилося на свідомості, почуттях та поведінці дітей, підлітків, молоді. Поляризація доходів, вільна торгівля призвели молоде покоління до користолюбства, хабарництва, шахрайства, рекету. Тривожним симптомом є зростання числа неповнолітніх з девіантною поведінкою, що виявляються в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм і ін.). У суспільстві, де висміюються ентузіазм та благородні прориви, здійснюються акти вандалізму у ставленні до пам'яток культури, а дорослі час від часу демонструють приклади непокори, стає все важче виховувати підростаюче покоління. Статистика свідчить про зростання відхилень у поведінці серед осіб різних соціальних і демографічних груп. Особливо важко в цей період підліткам [4].

В Україні також спостерігається стійка тенденція до погіршення криміногенної ситуації в підлітковому середовищі. На фоні зменшення рівня дрібних злочинів, скоєних неповнолітніми, зростає рівень – важких і – особливо важких, істотним моментом яких є жорстокі прояви агресії. З'являється все новий вигляд неформальної поведінки: підлітки беруть участь у воєнізованих формуваннях, у рекеті, співпрацюють із мафією, займаються проституцією і сутенерством. Ми є свідками зміни всієї соціальної структури суспільства, інтенсивних процесів розшарування населення за майновою ознакою, у відношенні до різних форм власності. На ґрунті соціальних суперечностей виникають міжгрупові і міжособистісні конфлікти. Почастішали випадки групових бійок підлітків, що носять запеклий характер. Професійний інтерес психологів до різних видів і рівнів змін особи неповнолітніх і особливостей їхніх характерів вельми високий і стійкий багато років. Про це свідчать спрямованість і кількість робіт, присвячених проблемі агресивної поведінки [1].

Дослідженням проблеми агресивності на фундаментально-теоретичному і на прикладному рівнях займалися психологи різних шкіл та напрямів (Р. Ардрі, А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Р. Берон, Д. Долорд, Д. Зільман, К. Лоренц, Н. Міллер, Д. Тедеші, Р. Фельсон, С. Фешбах, З. Фройд та ін.). Розробці практичної сторони агресії у підлітковому періоді присвячені праці ряду зарубіжних і вітчизняних науковців: К. Додж, М. Каплан, К. Лебединської, Ю. Можгінського, А. Патерсон, М. Райської, А. Стаценко, Г. Сухаревої, Р. Хусман та ін. Однак, ґрунтовних досліджень психологічних особливостей агресивності у підлітковому віці та умов її подолання на сьогоднішній день немає [5].

Метою статті є проведення теоретичного та емпіричного дослідження психологічної корекції агресивності підлітків.

Підлітковий вік – один із найбільш складних періодів розвитку людини. Не дивлячись на відносну короткочасність (з 14 до 18 років), він практично багато в чому визначає все подальше життя індивідуума. Саме в підлітковому віці переважно відбувається формування характеру й інших основ особи.

Агресія походить від латинського слова „*aggressio*” – напад. У тлумачному словнику С. Ожегова та Н. Шведова дається два визначення:

1. „Незаконне, з погляду міжнародного права, застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої іноземної держави”.

2. „Відкрита ворожість, що викликає ворожість”. У психологічному словнику під редакцією В. Зипченко і Б. Мещерякової дається визначення: „Агресія – це будь-яка форма поведінки, спрямована на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає такого ставлення”.

У словнику з соціальної педагогіки Л. Морданаєва використовується визначення агресії, як поведінки з нанесенням фізичної і моральної травми іншій людині чи загрозою такої.

Агресія – це антисоціальна поведінка, яка порушує які-небудь соціальні або культурні норми, особливо правові. Коли ці вчинки досить незначні, їх називають правопорушеннями, а коли серйозні та караються у карному порядку – злочинами. Слово „агресія” надзвичайно часто вживається сьогодні в найширшому контексті і тому потребує серйозного „очищення” від цілого ряду нашарувань і окремих змістів. Автори у своїх дослідженнях, монографіях по-різному визначають агресію та агресивність: як вроджену реакцію людини для „захисту території” (Лоренц,

Ардри); „як установку до панування” (Моррісон); „реакцію особистості на ворожу для людини навколишню дійсність” (Хорці, Фромм) [3].

Набуває особливої актуальності дослідження девіантної поведінки неповнолітніх і шляхи її корекції у зв'язку із зниженням вікових меж. Найчастіше коріння агресивності та підвищеної тривожності йде в раннє дитинство, закріплюючись або згладжуючись в пізнішому віці [6].

Якщо раніше вважалось, що поведінка, що відхиляється, властиво винятково підліткам чоловічої статі, то останніми роками і підлітки жіночої статі привертають все більше уваги. І справа не тільки в зростанні дрібних правопорушень, алкоголізації і токсикоманії у дівчат. Українським є те, що ці відхилення набувають у них великої соціальної значущості і, відповідно, бувають важчими. При цьому підлітки жіночої статі все частіше стають „натхненниками” і ініціаторами порушень поведінки у хлопчиків [2].

У числі різноманітних, взаємозв'язаних чинників, зумовлюючих прояв поведінки, що відхиляється, можна виділити такі, як:

- індивідуальний чинник, що діє на рівні психобіологічних передумов асоціальної поведінки, які утрудняють соціальну адаптацію індивіда;

- психолого-педагогічний чинник, що виявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання;

- соціально-психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії неповнолітнього зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в учбово-виховному колективі;

- особистий чинник, який, перш за все, виявляється в активно-виборчому відношенні індивіда до середовища спілкування, якому надається перевага, до норм і цінностей свого оточення, до педагогічних дій сім'ї, школи, громадськості, а також в особистих ціннісних орієнтаціях і особистій здібності до саморегулювання своєї поведінки;

- соціальний чинник, що визначається соціальними і соціально-економічними умовами існування суспільства.

Виявлення негативних впливів утруднене, перш за все, тому що вони не виступають ізольовано, а представляють взаємодію найрізноманітніших чинників, що діють з різним негативним внеском у розвиток поведінки, що відхиляється: людський розвиток обумовлений взаємодією багатьох чинників: спадковості, середовища (соціальної, біогенної, абіогенної), виховання, власної практичної діяльності людини [10].

Серед форм агресивних реакцій, що зустрічаються в різних джерелах, необхідно виділити наступні:

- Фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи.

- Непряма агресія – дії, які обхідними шляхами направлені на іншу особу (плітки, злобні жарти), і ні на кого не направлені вибухи люті (крик, тупання ногами, биття кулаками по столу, грюкання дверима і ін.).

- Вербальна агресія – вираз негативних відчуттів як через форму (крик, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття, лайка).

- Схильність до роздратування – готовність до прояву при щонайменшому збудженні, запальності, різкості, грубості.

- Негативізм – опозиційна манера поведінки, направлена проти авторитету або керівництва. Може наростати від пасивного опору до активної боротьби проти сталих законів і звичаїв [9].

Із форм ворожих реакцій виділяються:

- Образа – заздрість і ненависть до тих, що оточують, обумовлена відчуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні або уявні страждання.

- Підозрілість – недовіра й обережність у відношенні до людей, заснована на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду.

Агресивні підлітки вирізняються деякими загальними рисами. До таких рис відноситься бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, відсутність захопленості, вузькість і нестійкість інтересів. У цих дітей, як правило, низький рівень інтелектуального розвитку, підвищена навіюваність, копіювання, недорозвиненість етичних уявлень. Їм властива емоційна грубість, озлобленість, як проти однолітків, так і проти дорослих. У таких підлітків спостерігається крайня самооцінка (або максимально позитивна, або максимально негативна), підвищена тривожність, страх перед широкими соціальними контактами, егоцентризм, невміння знаходити вихід з важких ситуацій, переважання захисних механізмів над іншими механізмами, що регулюють поведінку. Разом із тим серед агресивних підлітків зустрічаються і діти добре інтелектуально і соціально розвинені. У них агресивність виступає засобом підняття престижу, демонстрації своєї самостійності, дорослості.

Поєднання несприятливих біологічних, психологічних, сімейних і інших соціально-психологічних чинників спотворює весь спосіб життя підлітків. Підлітки потрапляють під сильний вплив підліткової групи, що нерідко формує асоціальну шкалу життєвих цінностей. Сам спосіб

життя, середовище, стиль і коло спілкування сприяють розвитку і закріпленню девіантної поведінки. Таким чином, негативний мікроклімат, що має місце в багатьох сім'ях сприяє виникненню відчуженості, грубості. Ось кілька висловів самих підлітків про свої стосунки з батьками: „Вони (батьки) не бачать у нас людину, здатну самостійно оцінювати і розуміти життя. Вони не дозволяють нам гуляти, дружити з ким хочемо, бачать у дружбі щось погане, непристойне, намагаються спіймати на слові, не вірять, коли говоримо правду, не дають думати і жити самостійно...”. „Ми з мамою ще жодного разу не говорили щиро, я б могла розповісти все, що мене хвилює, іншій жінці, яка мене зрозуміє...”. „Дізнатися про кохання від дорослих я не намагаюся, вважаю, що це не має сенсу, вони все одно не скажуть” [2].

На першій стадії підліткового періоду (10-11 років) дитину характеризує вельми критичне ставлення до себе. Близько 34% хлопчиків і 26% дівчаток (за даними Д. Фельдштейна) дають собі повністю негативні характеристики, відзначаючи переважання негативних рис і форм поведінки, зокрема грубості, жорстокості, агресивності. При цьому у дітей цього віку переважає фізична агресивність і найменше виражена агресивність непряма. Вербальна агресія і негативізм знаходяться на одному ступені розвитку [8].

Ситуативно-негативне відношення до себе зберігається і на другій стадії підліткового віку (у 12-13 років), обумовлюється, значною мірою, оцінками оточуючих, як дорослих, так і однолітків. У цьому віці найбільш вираженим стає негативізм, наголошується зростання фізичної і вербальної агресії, тоді як агресивність непряма, хоч і дає зрушення в порівнянні з молодшим підлітковим віком, все ж таки менш виражена [6].

На третій стадії підліткового віку (у 14-15 років) спостерігається зіставлення підлітком своїх форм поведінки з певними нормами, прийнятими в референтних групах. При цьому на перший план у них виходить вербальна агресивність, що на 20% перевищує показники 12-13 років і майже на 30% в 10-11 років. Агресивність фізична і непряма підвищуються неістотно, також як і рівень негативізму.

Становлення агресивної поведінки – це складний і багатогранний процес, в якому діє низка чинників. Найгостріше постає проблема агресивної поведінки у підлітковому віці, коли відбувається перехід до нового щабля розвитку особистості [7].

Виходячи з аналізу психологічної літератури, ми спрямували наше дослідження на вивчення впливу особистісних характеристик на прояв агресивності у підлітковому віці. Нами було висунуто припущення про те, що на рівень прояву агресивності впливають особистісні характеристики. Для дослідження агресивності підлітків з урахуванням поставлених нами задач використовувались наступні методики психодіагностичного методу: методика діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація А. Осницького); Тест А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках); методика „Самооцінка психічних станів” (за Г. Айзенком). Інтерпретація методики діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація А. Осницького). Використання даної методики дало можливість отримати широку інформацію для дослідження агресивної поведінки підлітків. Під час тестування виявилось, що у нашій вибірці (20 осіб) з високим та середнім рівнем вираженості агресії спостерігалось до 43,3% учнів. Низький рівень показали 13,4% досліджуваних. Отримані нами дані показують прояв агресивності хлопців підліткового віку. Високий рівень вираженості агресії спостерігається у 53,3% хлопців, а середній рівень агресії виявлений у 40% хлопців. Низький рівень проявився лише у 6,7% хлопців. Наочно демонструють, що високий рівень агресії переважає. При зіставленні рівнів та форм агресії нами було встановлено, що серед підлітків з високим рівнем агресії (26,6%) перевага серед шести форм агресії надавалась фізичній та вербальній; із середнім рівнем (13,4%) – непрямій; з низьким (10%) – загальною як заздрості й ненависті до оточуючих. Інтерпретація тесту А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках). Використання даного тесту дало можливість отримати широку інформацію для дослідження агресивності у стосунках підлітків. Під час тестування виявилось, що у нашій вибірці (20 осіб) з високим рівнем агресивності спостерігалось 70% та середнім рівнем вираженості агресивності спостерігалось до 30% учнів. Низький рівень показали 0% досліджуваних. Показники наочно демонструють, що середній рівень агресивності у стосунках найбільш широко виражений – 37,4, а високий рівень агресивності менш виражений ніж середній – 23,8.

Узагальнюючи отримані дані можна зробити висновок, що в даному віковому періоді агресивність у стосунках знаходиться на середньому рівні, що означає помірну агресивність, з якою досить успішно крокується життям, оскільки достатньо здорового честолюбства та самовпевненості у підлітків.

Інтерпретація методики „Самооцінка психічних станів” (за Г. Айзенком). Використання даної методики дало можливість отримати широку інформацію для дослідження самооцінки психічних станів. Під час тестування виявилось, що у нашій вибірці (20 осіб) з високим рівнем тривожності – 25% учнів; фрустрації – 30%; агресивності спостерігалось 50%; ригідності – 55%. З середнім рівнем вираженості тривожності – 30%; фрустрація – 20%; агресивності спостерігалось до 20% учнів; ригідність – 40%. Низький рівень показав, що тривожність – 45% досліджуваних;

фрустрація – 50%; агресивність спостерігалась у 30% досліджуваних; ригідність – 5%. Більшість показників знаходиться в межах норми. Індекс тривожності знаходиться на межі допустимого рівня. Індекс фрустрації в усіх випробовуваних – в межах норми. Лише у одного випробуваного індекс агресивності завищений, але за іншими характеристиками – в межах норми. У піддослідних індекс ригідності знаходиться на межі норми.

На підставі проведеного теоретичного та емпіричного аналізу можна зробити такі висновки:

1. Здійснено теоретичний аналіз, під час якого дізнались про наукові підходи до вивчення особливостей психологічної корекції агресивності у дітей підліткового віку. Таким чином, агресія – це будь-яка форма поведінки, націлена на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Це визначення підкреслює, що агресія – це модель поведінки, а не емоція або мотив.

Підліткова агресивність є комплексне особистісне утворення, а причинами агресивності можуть бути як психологічні (порушення мотиваційної, емоційної, вольової або моральної сфер), так і соціально-психологічні чинники (дезінтеграція сім'ї, порушення емоційних зв'язків у системі дитячо-батьківських відносин, особливості стилю виховання). Дітей з підвищеною агресивністю відрізняють озлобленість, самовпевненість, нестриманість. Дитина повинна відчувати, що її люблять, цінують, хочуть бачити більш стриманою, великодушною, вміє володіти собою, що потрібно позбавлятися від поганих вчинків.

2. У проведеному емпіричному дослідженні, були використанні такі методики: тест А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках); методика „Самооцінка психічних станів” (за Г. Айзенком); методика діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація А. Осницького).

Таким чином, дані методики показали, що у групі досліджуваних 50% від загальної кількості учнів мають схильність до прояву агресивності. З тесту оцінювання агресивності в стосунках у групі досліджуваних – 70%, що означає високий рівень агресивності. За методикою діагностики показників і форм агресії також високий рівень агресивності. Відповідно була розроблена корекційна програма.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б. Г. Про людину, як об'єкт і суб'єкт виховання / Б. Г. Ананьев // Вибрані психологічні праці в 2-х томах. Т.1. – М.: Вища школа, 1980. – С. 300-310.
2. Андрієнко В. К. Система перевиховання підлітків в умовах спеціальної школи / В. К. Андрієнко, Ю. В. Гербеєв, А. І. Невський. – Москва, 1990. – 233 с.
3. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А.Беличева. – М.: Социальное здоровье России, 1994. – 224 с.
4. Безпалько О. Спілкуємось та діємо: [навч.-метод.посіб.] / О. Безпалько, Ж. Савич. – К.: Навч. книга, 2002.
5. Горьковая І. А. Медико-психологічне дослідження формування характеру делінквентних підлітків: [автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук] / І. А. Горьковая. – Санкт-Петербург, 1992.
6. Іванова В. В. Прояви агресивності у підлітковому віці / В. В. Іванова. // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5.
7. Іванова Л. Ю. Агресивність, жорстокість і відносини старшокласників / Л. Ю. Іванова. // 3б. Проблеми особи, профілактика відхилень в її розвитку. – Москва та Архангельськ, 1993.
8. Ткачук А. Агресія як форма прояву девіантної поведінки / А. Ткачук // Психолог. – 2010. – № 45.
9. Шипунова Т. В. Агресія і насильство як елементи соціокультурної реальності / Т. В. Шипунова., 2002. – 95 с.
10. Щербаков А. І. Соціальна робота з групами девіантної поведінки / А. І. Щербаков, 2000. – 50 с.